

**ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ/CONSTITUTIONAL LAW/
КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

ԻԶԱԲԵԼԼԱ ԻՍԿԱՆԴԱՐՅԱՆ

*Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի տեսության և սահմանադրական
իրավունքի ամբիոնի հայցորդ*

ISABELLA ISKANDARYAN

*Armenian-Russian (Slavonic) University
Applicant at the Chair of the Theory of Law of
and Constitutional Law*

ИЗАБЕЛЛА ИСКАНДАРЯН

*Российско-Армянский (Славянский) университет
Соискатель кафедры теории права и
конституционного права*

**ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՇՈՒԿԱՅԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԱԶԱՏ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ
ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ**

**SOME ISSUES RELATED WITH THE CONTENT
OF THE RIGHT TO FREE CHOICE OF EMPLOYMENT
IN SOCIAL MARKET ECONOMY**

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ КАСАЮЩИЕСЯ СОДЕРЖАНИЮ
ПРАВА НА СВОБОДНЫЙ ВЫБОР ТРУДА ПРИ УСЛОВИЯХ
СОЦИАЛЬНЫХ РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

Աշխատանքի իրավունքի ծագումը և դրա զարգացումը՝ որպես սահմանադրական կատեգորիա, լայնորեն տարածվել է XX-րդ դարում Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ի հայտ եկած սոցիալիզմի հետ, երբ մարդկանց արժանապատիվ գոյությունն արժևորվում էր պետական մակարդակով: Սոցիալիստական պետությունների սահմանադրություններում ամրագրվել էին սոցիալական և տնտեսական իրավունքներ, այդ թվում՝ աշխատանքի իրավունքը: Մինչ այդ աշխատանքի իրավունքը չի կրել համատարած բնույթ, թեև ամրագրվել է տարբեր երկրների հիմնական օրենքներում:

Հայաստանի Հանրապետությունը, 1922 թ. դեկտեմբերի 22-ին միանալով Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությանը, խորհրդայ-

նացավ և ընդօրինակեց սովետական սոցիալիստական սկզբունքները: Առաջին սահմանադրությամբ, որն ընդունվեց 1922 թ. փետրվարի 3-ին ՀԽՍՀ բանվորների, գյուղացիների և կարմիր բանակայինների դեպուտատների խորհուրդների առաջին համագումարում, աշխատանքի իրավունք որպես այդպիսին նախատեսված չէր, այլ, հակառակը, աշխատելը հասարակության անդամների պարտավորությունն էր: Այդ առումով սահմանադրությունը լուծում էր անձի շահագործման վերացման, շահագործողների ճնշման, հասարակությունը դասերի բաժանման կանխման, հասարակությունը սոցիալիստական հասարակարգին հարմարացնելու խնդիրներ: Վերացնելով մարդու կողմից մարդու աշխատանքը շահագործելու գաղափարը՝ այս սահմանադրությունն, ըստ էության, շահագործումը թույլ էր տալիս պետության կողմից¹: Աշխատուժի մոբիլիզացիան և աշխատելու պարտավորությունն, ըստ էության, յուրովի արտահայտում էին տվյալ ժամանակաշրջանում աշխատանքի ազատության գաղափարը, որի համաձայն՝ մարդիկ աշխատում էին, իրենք իրենց, իրենց պետության և հասարակության համար, այլ ոչ թե կապիտալիստների համար²: Աշխատելու պարտականությունը այսպիսով կենսական նշանակություն ուներ՝ աշխատանքն էր, որ պարզևուր էր իրական ազատություն³:

Հաջորդող սահմանադրություններում ամրագրված աշխատանքի իրավունքը յուրահատուկ էր այն առումով, որ պարտադրում էր բոլորին աշխատել (տես Հայկական ՍՍՀ իններորդ գումարման Գերագույն խորհրդի արտահերթ յոթերորդ նստաշրջանում՝ 1978 թ. ապրիլի 14-ին ընդունված ՍՍՀՄ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով սահմանված աշխատանք իրավունքը, որն իրագործելիս պետք է հաշվի առնվեին հասարակական պահանջմունքները): Աշխատանքի իրավունքն ընկալվում էր որպես աշխատելու հնարավորության ստեղծում և դիտվում որպես ձեռքբերում: ՍՍՀՄ-ում աշխատանքը հիմնված էր «յուրաքանչյուրից՝ ըստ նրա ընդունակության, յուրաքանչյուրին՝ ըստ նրա աշխատանքի» սոցիալիզմի սկզբունքի, և «ով չի աշխատում, նա չի ուտում» սկզբունքի վրա, որի ներքո աշխատելը աշխատունակ քաղաքացու պարտականությունն ու բարոյական պարտքն է: Ավելին՝ Հայկական ՍՍՀ քրեական օրենսգրքով (ընդունված՝ 1961 թ. մարտի 7-ին, հոդված 225) չաշխատելը քրեորեն պատժելի արարք էր համարվում՝ պորտաբուծություն և համապատասխանաբար պատժվում էր:

Սովետական միության երկրներում աշխատանքի իրավունքը, հանդիսանալով աշխատանք ունենալու երաշխավորված հնարավորություն, ապահովվում էր պետության կողմից քաղաքացիներին տրամադրվող աշխատանքով: Այդ կապակցությամբ պետությունն իրականացնում էր ռեսուրսների համակարգված բաշխում՝ ըստ պետության տարածքների և տնտեսության ճյուղերի՝ ապահովելով աշխատանքի արտոնյալ պայմաններ արտադրության ծանր կամ ոչ այնքան

¹ Акулова В., Дологова Д., История конституционного развития права на труд // Journal of scientific research publications № 2(6), 2014, с. 39.

² Александров Н.Г., Пашерстник А.Е., Советское трудовое право // Томашевский К. Очерки трудового права (История, философия, проблемы систем и источников), Минск, Изд. центр БГУ, 2009, с. 39:

³ Волк Е. А. и др., Идея свободы в трудовом праве, Минск, «Амалфея», 2015, с. 64:

հրապուրիչ ճյուղերում⁴: Սովետական իրավունքում անձնական սեփականության իրավական կարգավիճակը կանխորոշում էր աշխատանքի հանրագուտ բնույթը: Անձնական կարող էին համարվել հանրագուտ աշխատանքից ստացված միջոցները, քանի որ անձնական սեփականության ձևավորման աղբյուրը սոցիալական արտադրությունում կատարված աշխատանքի դիմաց հատուցումն էր: Անձնական (ոչ մասնավոր, ինչը բնորոշ էր կապիտալիստական երկրներին) սեփականությունը պետք էր միայն անձի և նրա ընտանիքի նյութական ու մշակութային կարիքները հոգալու համար, որը չէր կարող գործածվել նոր եկամուտ ձևավորելու համար: Այդպիսի եկամուտը կհանդիսանար «ոչ աշխատանքային», (այսինքն՝ ձևավորված չէր լինի), քաղաքացու կողմից այլ քաղաքացուն շահագործելու⁵ արդյունքում ստացված եկամուտ, ինչը բնորոշ էր կապիտալիստական երկրներին և հակասում էր սոցիալիզմի սկզբունքներին⁶:

ՍՍՀՄ փլուզումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունն անկախացավ և սկիզբ դրեց ազատ շուկայական հարաբերությունների զարգացմանը, որդեգրվեց ժողովրդավարական քաղաքականություն, և 1995 թ. Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների շարքում հայտնվեց նաև աշխատանքն ազատ ընտրելու իրավունքը, ինչը խորհրդանշում էր աշխատելու կամավորությունը, վերջ դնում պարտադիր աշխատելուն և հնարավորություն ընձեռում, որպեսզի անձն ընտրի իր աշխատանքն ու աշխատանքային պայմանները, ինչպես նաև ամրագրվեց մասնավոր սեփականություն ունենալու իրավունքը: Այս հնարավորության հետ մեկտեղ շուկայական տնտեսության պայմաններում պետությունը զերծ մնացած աշխատանքի իրավունքն ամրագրելուց՝ փոխարենը սահմանելով յուրաքանչյուր ոքի «որոշակի»⁷ պահանջներին բավարարող աշխատանքային պայմանների իրավունք: Թեև աշխատանքն ազատ ընտրելու հնարավորությունը դարձել էր անհրաժեշտություն, սակայն պետք է հաշվի առնել, որ այն անհրաժեշտություն էր պլանավորվող և պետության կողմից կառավարվող տնտեսության պատճառով ու հետևանքով:

Շուկայական տնտեսության պայմաններում, որտեղ պետությունն անհատին աշխատանքով ապահովելու պարտավորություն չունի, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի բովանդակությունն անխուսափելիորեն պետք է լինի ավելին, քան աշխատելու պարտավորության վերացումը: Աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքն իր գոյության ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության իրավագիտության մեջ մեկնաբանվել է որպես ազատություն: Այսպես, օրինակ, Վ. Այվազյանը նշում է, քանի որ Հայաստանի Հանրապետությունը չի կարող յուրաքանչյուր քաղաքացու ապահովել աշխատատեղով, ուստի նրանց համար սահ-

⁴ *Абрамович А.М.*, Правовой статус советского гражданина, Минск: Наука и техника, 1988, է с. 22.

⁵ Նույն տեղում, էջ 24:

⁶ *Хиросу К.*, Личная собственность в СССР: ее связь с общественными фондами потребления и перспективы их развития, Hokkaido University, 1975, с. 119.

⁷ Արդարացի և պետության կողմից սահմանված նվազագույնից ոչ ցածր աշխատավարձի, անվտանգության ու հիգիենայի պահանջները բավարարող աշխատանքային պայմաններ, որոնք ՀՀ Սահմանադրության 2015 թ. փոփոխություններով փոխարինվեցին առողջ, անվտանգ և արժանապատիվ աշխատանքային պայմաններով:

մանում է աշխատանքի ընտրության ազատություն: Աշխատանքի ընտրության ազատությունը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր ոք ազատորեն ընտրում է իր մասնագիտությունը և զբաղմունքի տեսակը: Մարդն իրավունք ունի իր ընդունակությունների և մասնագիտական որակին համապատասխան կատարելու այս կամ այն աշխատանքը կամ փոխադրվելու իր համար ավելի հարմար և եկամտաբեր աշխատանքի⁸: Որոշ սահմանադրագետների կողմից առանձնացվել են աշխատանքի ընտրության ազատության հետևյալ տարրերը՝ աշխատելու և չաշխատելու ազատությունը, մասնագիտություն, զբաղմունքի (գործունեության) տեսակ ընտրելու ազատությունը, քաղաքացու (անձի) կողմից իր աշխատուժը սեփական հայեցողությամբ տնօրինելու ազատությունը⁹: ՀՀ Սահմանադրական դատարանն աշխատանքի ազատ ընտրությունը մեկնաբանել է առանց խտրականության աշխատանքային հարաբերությունների մեջ մտնելու և իր մասնագիտական ու այլ ընդունակություններն ազատ դրսևորելու հավասար հնարավորություն¹⁰, սոցիալական ազատություն¹¹, աշխատանքային հարաբերությունների հաստատման ու դադարման երկկողմ ազատ կամահայտնության իրավական հնարավորություն¹²:

2015 թ. սահմանադրական փոփոխություններով Հայաստանի Հանրապետությունում հռչակվեց սոցիալական շուկայական տնտեսություն, որը պահպանելով շուկայական տնտեսության հիմքերը՝ մասնավոր սեփականություն, տնտեսական գործունեության ազատություն և ազատ տնտեսական մրցակցություն, իր մեջ ներառեց սոցիալական արդարությունն ու ընդհանուր տնտեսական բարեկեցությունը, որոնք, պետք է որ, նոր շունչ հաղորդեն, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքին: Իհարկե, սա չի նշանակում, որ մինչ այդ գործող շուկայական տնտեսական կարգը բացառում էր սոցիալական արդարությունն ու ընդհանուր բարեկեցությունը, սակայն սահմանադրական ամրագրումն այդ գաղափարներին հաղորդում է սկզբունքների նշանակություն, որոնք ուղենիշ են համարվում պետության քաղաքականության, օրենսդրական և ենթաօրենսդրական մակարդակում սուբյեկտների իրավունքներն ու պարտավորությունները սահմանելու և միմյանց միջև փոխհարաբերությունները կարգավորելու համար: Այս առումով անհրաժեշտ է ներկայացնել, թե ինչ են ենթադրում սոցիալական շուկայական տնտեսությունը, սոցիալական արդարությունը, սակայն պետք է հաշվի առնել նաև այն, որ չկան սոցիալական արդարության կամ սոցիալական շուկայական տնտեսության համընդհանուր մոդելներ կամ կարծիքներ¹³, և դրանք, միևնույնն է, խիստ կախված են իրենց վրա ներազդող տարբեր գործոններից:

Շուկայական տնտեսությունը տնտեսագիտությունում բնութագրվում է հա-

⁸ Այվազյան Վ., Մարդու իրավունքներ և ազատություններ, Ուսումնական ձեռնարկ, Եր., Տիգրան Մեծ, 2007, էջ 16:

⁹ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ/ Գ. Հարությունյանի խմբագրությամբ, Երևան, Իրավունք, 2010, էջեր 398-402:

¹⁰ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2009 թ. փետրվարի 24-ի թիվ ՍԴՈ-792 որոշում:

¹¹ ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2010 թ. հուլիսի 7-ի թիվ ՍԴՈ-902 որոշում:

¹² ՀՀ Սահմանադրական դատարանի 2009 թ. փետրվարի 24-ի թիվ ՍԴՈ-792 որոշում:

¹³ Օրինակ՝ սոցիալական շուկայական տնտեսության բացահատման և քննադատության համար տե՛ս Šmejkal V. Šaroch S. EU as a Highly Competitive Social Market Economy – Goal, Options and Reality // Review Of Economic Perspectives – Národohospodářský Obzor, VOL. 14, ISSUE 4, 2014, էջեր 393–410:

մակարգ՝ նյութական ռեսուրսների նկատմամբ մասնավոր սեփականությամբ: Տնտեսական համակարգում տնտեսական գործունեությունը կարգավորվում է և կորդինացվում մրցակցության ու գների միջոցով: Պետության գործառույթն օրենսդրության ստեղծումն է¹⁴, և առաջնային խնդիրն ազատ շուկայական տնտեսական հարաբերությունների պահպանումը: Ինչպես բնորոշել է Ադամ Սմիթը՝ շուկան կառավարվում է առաջարկի ու պահանջարկի «անտեսանելի ձեռքի» օգնությամբ, որի հիմքում ընկած է մրցակցությունը և սեփական շահի գիտակցումը¹⁵: Անտեսանելի ձեռքի գաղափարը բնորոշ է ցանկացած շուկայական տնտեսությանը, սակայն սեփական շահի գիտակցման, առաջին հերթին եկամուտ ստանալու տրամաբանությունը ներհատուկ է լիբերալ շուկայական տնտեսությանը (օրինակ՝ ԱՄՆ):

Ի տարբերություն վերջինի՝ սոցիալական շուկայական տնտեսության հիմքում ընկած է «քաղաքացիների մասին հոգ տանելու» մասին պետության չգրված քաղաքականությունը¹⁶: Ինչպես ցանկացած շուկայական տնտեսությունում, այնպես էլ տնտեսական գործունեությամբ զբաղվող սուբյեկտը նպատակ ունի ստանալ եկամուտ, սակայն սոցիալական տնտեսությունում այս նպատակին հասնելու գործունեությունը խիստ եսասիրական չէ և ունի ավտորիստական մոտեցում՝ մարդկանց կարիքները բավարարելու նպատակով նրանց տրամադրել անհրաժեշտ արտադրանք, և տնտեսական գործունեությունն ունի համընդհանուր նվաճումների հասնելու նպատակ: Որքան էլ որ տնտեսական գործունեություն ձեռնարկողը մարդն է, նա չի համարվում այդ գործունեության վերաբերյալ ընդմիջտ որոշում կայացնող միակ և բացառիկ կարողություն ունեցող անձը: Ի տարբերություն այլ տնտեսական մոդելների՝ սոցիալական շուկայական տնտեսություններում իրավաբանական անձը կամ միությունը չի հանդիսանում սեփականատիրոջ բացառիկ սեփականությունը, այն ինչ-որ ձևով նաև աշխատողներին է: Լիբերալ և նեո-լիբերալ շուկայական տնտեսությունում, աշխատողները համարվում են իրավաբանական անձի մատակարարները կամ հաճախորդները և առևտրային գործունեության անդամ չեն, տնտեսվարող սուբյեկտի առևտրային գործունեությունը բացառապես սեփականատիրոջ սեփականությունն է¹⁷:

Սոցիալական շուկայական տնտեսությունը տնտեսական ոլորտի և սոցիալական համակարգի միասնական ձևավորման փորձ է: Շուկայական ուժերին ազատություն տալու հետ մեկտեղ պետությունը պետք է վարի ակտիվ սոցիալական քաղաքականություն՝ զսպելու համար հասարակությունում առաջացող անհավասարությունները, որպեսզի նրանք, ովքեր չեն կարող մասնակից լինել մրցակցությանը և շուկայում ստանալ եկամուտ, ոչ միայն ունենան երաշխավորված գոյատևում, այլ նաև մասնակից լինեն տնտեսական զարգացմանը: Հետևապես պետության տնտեսական քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի այնպիսի

¹⁴ Սարգսյան Հ. Լ., Սարգսյան Հ. Գ., Տնտեսագիտության տեսություն, Ուսումնական ձեռնարկ, ԵՊՀ հրատարակչություն, Երևան, 2017, էջ 15:

¹⁵ Smith A., The Wealth of Nations: A Translation into Modern English, Industrial Systems Research, Manchester, England, 2015, p. 301.

¹⁶ Muresan S. S., Social Market Economy: the case of Germany, Springer, Switzerland, 2014, p. 128.

¹⁷ Սոյն տեղում, էջեր 176-177:

կարգի ստեղծմանն ու պահպանմանը, որը տնտեսապես արդյունավետ է, սոցիալապես արդար և որտեղ անհատին հնարավորինս տրվում է գործելու առավելագույն ազատություն¹⁸: Այդ իսկ պատճառով սոցիալական շուկայական տնտեսությունը հիմնված է ոչ միայն «շուկայական տնտեսություն», այլ նաև «սոցիալական կարգ» և «շրջակա միջավայր» հիմնասյուների վրա¹⁹, որոնք կարգավորվում են մի շարք սկզբունքներով: Աշխատանքի ազատ ընտրության բովանդակությունը վերագնահատելու նպատակով պետք է հատուկ նշել, որ շուկայական տնտեսության համար հոչակված՝ տնտեսական ազատության, մասնավոր սեփականության, մրցակցության, արժույթի կայունության, կայուն և կանխատեսելի տնտեսական քաղաքականության սկզբունքների հակակշիռ և գործող սկզբունքներ են հանդիսանում աշխատողների կոլեկտիվ բանակցությունների անկախության, աշխատավարձերի անկախության, գործատուի հետ որոշումների համատեղ կայացման և եռակողմ բանակցությունների սկզբունքները: Ինչ վերաբերում է սոցիալական կարգին, ապա դրա հիմքում ընկած «համայնքում ազատություն» և «բացարձակ սոցիալական նվազագույն շեմ» գաղափարները ենթադրում են, համապատասխանաբար, անհատի գոնե նվազագույն չափով սոցիալականացում (օրինակ՝ տնտեսական գործունեությունում չհաջողած անհատ ձեռնարկատերերը պետք է կարողանան վերընդգրկվել մասնագիտական կյանք, աշխատողները կամ գործազուրկները պետք է կարողանան պաշտպանվել գործատուների շահույթ ստանալու ազահությունից՝ չարաշահումներից և գործատուների անսահման շահագործումից) և հոմոգենացում (հասարակությունում շերտավորումները նվազագույնին հասցնելը), որոնք իրականացնելու համար կիրառվում են «սոցիալական արդարության» և «ընդհանուր բարիքի» սկզբունքները: Սոցիալական արդարությունն ու ընդհանուր բարիքն իրենց հերթին հիմնվում են եկամտի վերաբաշխման և անհատական ու կոլեկտիվ սոցիալական ապահովության վրա, երբ անհատը քաջալերվում է ինքն իր համար հոգալու հարցում, սակայն նրանք, ովքեր չեն կարող հոգալ իրենց մասին ինքնուրույն, պետք է ապահովված լինեն գոյության նվազագույն պայմաններով²⁰:

Ինչպես տեսնում ենք, սոցիալական շուկայական տնտեսության ուղենիշն ընդհանուր տնտեսական բարեկեցության, տնտեսական աճի և սոցիալական արդարության միջև կապն է: Ազատ շուկայական տնտեսությամբ պետությունում անհատի ազատ զարգացումն անխուսափելիորեն կապված է հնարավոր անհավասարությունների առաջացման հետ, և սոցիալական պետությունը կոչված է տարբեր միջոցառումներով մեղմելու այդ անհավասարությունները՝ իրականացնելով նպատակային քաղաքականություն՝ սոցիալական շերտավորման անհամաչափ խորացում թույլ չտալու համար²¹: Յուրաքանչյուր պետություն բնավ ունի սոցիալական քաղաքականության իր հնարավորություններն ու պատկերա-

¹⁸ Radke D., The German Social Market Economy: An option for the Transforming and Developing Countries? Taylor & Francis e-Library, 2005, pp 5-7:

¹⁹ Օրինակը բերվում է Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության փորձից՝ հաշվի առնելով, որ այն սոցիալական շուկայական տնտեսության գաղափարի սկզբնաղբյուրն է:

²⁰ Muresan S. S., Social Market Economy: the case of Germany, Springer, Switzerland, 2014, pp. 166-221.

²¹ Նույն տեղում, էջ 31:

ցումները: Սոցիալական արդարության կիրառումը, ինչպես նշվում է ՄԱԿ-ի սոցիալական զարգացման միջազգային ֆորումի շրջանակում²², պահանջում է աշխարհագրական, սոցիոլոգիական, քաղաքական և մշակութային շրջանակ, որի ներսում խմբերի և անհատների միջև հարաբերությունները կարող են ընկալվել կամ գնահատվել որպես արդար կամ անարդար և յուրաքանչյուր պետություն ներկայացնում է կոնտեքստը, որի շրջանակում սոցիալական արդարությունն ուսումնասիրվում և չափվում է: Ամեն դեպքում անկախ պետության կոնտեքստից, կան նաև սոցիալական արդարության համընդհանուր հարթություն, որի հիմքում ընկած է մարդասիրությունը: Մարդասիրությունն իր հերթին շոշափելի դարձնելու համար գործածվում են հավասարության և արդարության եզրույթները: Ընդ որում, մեր օրերում պարզ է դարձել, որ իրավունքների և հնարավորությունների հավասարությունը չի ենթադրում արդյունքների հավասարություն, հետևապես ապրելու արդար կամ անարդար պայմաններն են, որ ընկած են սոցիալական արդարության կիզակետում: Արդար պայմանները գնահատելու և բարելավելու համար առանձնացվել է մի քանի ոլորտ, որտեղ բաշխման անհավասարությունները մեղմելու կամ վերացնելու դեպքում հնարավոր է ստանալ ապրելու ավելի արդար պայմաններ: Խոսքը եկամտի բաշխման, ակտիվների բաշխման, աշխատանքի և զբաղվածության հնարավորությունների բախշման, գիտելիքի/ կրթության բաշխման, առողջության պահպանման ծառայության, սոցիալական ապահովության և ապահով միջավայրի բաշխման և քաղաքացիական և քաղաքական մասնակցության հնարավորությունների բաշխման անհավասարությունների մասին է:

Թե ինչ է ենթադրում աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի դեպքում սոցիալական արդարությունը լայնորեն կախված է տվյալ պետության աշխատաշուկայի հնարավորություններից²³: Անդրադառնալով այս հարցին՝ Մայքլ Հիլը նշում է, որ քաղաքացիությունը, սեռը և տարիքը հանդիսանում են այն բացառությունները, որոնց առկայության հանգամանքներում աշխատողների իրավունքները և գործատուների հնարավորությունները էականորեն տարբերվում են: Իրավունքների տարբերության և բազմազան օրենսդրական կարգավորումների ներքո աշխատանքային հարաբերություններում աշխատողի համար սոցիալական արդարությունը աշխատանքային պայմանագիրը վիճարկելու և աշխատանքը «լքելու» հնարավորության մեջ է: Սա հնարավոր է անել, եթե կա համապատասխան սոցիալական ապահովություն/պաշտպանություն²⁴:

Եթե փորձենք սոցիալական շուկայական տնտեսության հիմքում ընկած սկզբունքների ներքո դիտարկել աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը,

²² The International Forum for Social Development: Social Justice in an Open World, The Role of the United Nations, UN, 2006, pp. 12-27.

²³ Հայաստանի Հանրապետությունում առկա գործազրկության մակարդակը ԱՊՀ երկրներում շեշտակիորեն զբաղեցնում է առաջին տեղը (http://www.cisstat.com/rus/Monitoring_labour2014-2017.pdf), իսկ ողջ աշխարհում՝ հինգերորդ տեղը (<https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/TUR/MKD/ZAF/VEN>):

²⁴ Hill M., Social Justice and Employment//Craig G. Handbook on Global Social Justice, Edward Elgar Publishing, UK, 2018, p. 395.

ապա կարող ենք փաստել, որ այս իրավունքն իրականացնելիս անհատը պետք է կարողանա մրցակցել, պետք է երաշխավորվի վերջինիս մասնավոր սեփականությունը՝ ի դեմս ապրուստի միջոց վաստակելու իրավունքի, աշխատանքային հարաբերություններում ունենա իր աշխատանքային պայմանների վերաբերյալ կարծիք արտահայտելու հնարավորություն և իրավունքները պաշտպանելու հնարավորություն, աշխատանքը կորցնելու դեպքում ունենա սոցիալական պաշտպանություն: Դժվար է ասել, այս սկզբունքները տարածելով աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի տիրույթ, որը կրում է աշխատանքի ու զբաղվածության միջոցով անհատի զարգացման և կյանքը սեփական հայեցողությամբ կառավարելու գաղափարը, առհասարակ կկանխորոշվի, թե կբնորոշվի աշխատանքի ազատ ընտրությունը: Թերևս կարող ենք փաստել, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը չի սկսվում աշխատանք փնտրելով և չի ավարտվում աշխատանքից ազատվելով, և անձի մրցունակ լինելու տեսանկյունից, այն ներառում է աշխատանք/զբաղմունք ունենալու համար ունակություններ, հմտություններ, գիտելիքներ ձեռք բերելը/չկորցնելը, որոնք իրենց հերթին առանձին փուլ չեն, այլ շարունակական գործընթաց: Մինևույն ժամանակ շարունակական այս գործընթացում ունակություն, հմտություն և գիտելիք ձեռք բերելն ինքնանպատակ չէ ու միտված է աշխատանք/զբաղմունք ձեռք բերելուն, ինչը հուշում է, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքն առավելապես, իսկ սոցիալական շուկայական տնտեսության պայմաններում առանձնապես, չպետք է մեկնաբանվի զուտ ազատություն (ինի դա սոցիալական, թե քաղաքացիական)՝ կտրված աշխատանք ունենալու իրավունքից: Այլ հարց է, որ սոցիալական շուկայական տնտեսության պայմաններում աշխատանքի իրավունքը չի հանդիսանում անհատին աշխատանք տրամադրելու պետության պարտավորություն և քաղաքական նպատակ է:

Ինչպես ներկայացվեց վերը, ՀՀ իրավագիտության մեջ աշխատանքի ազատ ընտրության վերաբերյալ քննարկումները հիմնականում անդրադառնում են դրա ընթացակարգային բնույթին՝ ազատ գործելու հնարավորությանը: Մինչդեռ եթե աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը դիտարկվի ոչ միայն ազատ գործելու ընթացակարգային հնարավորությունների՝ ի դեմս աշխատելու և չաշխատելու ազատության և աշխատանքում խտրականության արգելքի, այլ նաև բովանդակային հնարավորությունների տիրույթում, ապա անձի ազատ ընտրությունը ֆորմալ հնարավորությունից կվերածվի նաև կարողության՝ բովանդակային հնարավորության: Աշխատանքի ազատ ընտրություն կատարելու իրավունքը կարողությունների իմաստով ՀՀ Սահմանադրությունում բերվել են սոցիալական իրավունքների դաշտ, որոնք համարվում են պետության քաղաքականություն, և դրանց իրականացման հաջողությունները սովորաբար կապվում են պետության տնտեսական հնարավորությունների և արհեստավարժ կառավարման հետ:

Այսպիսով, եթե մի կողմից աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքը հնարավորությունից զատ նաև կարողություն է, մյուս կողմից կարողությունների մասով այս իրավունքն ունի անորոշ իրագործման հատկություն կամ վտանգ, ապա ստացվում է, որ աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունքի բովանդա-

կությունը կապված է պետության տնտեսական միջոցներից: Նման պատկերացումը բնավ չի ոչնչացնում անհատի ազատ գործելու գաղափարը, այլ սահմանում է «որոշակի շրջանակ» ազատ գործելու համար: Մարդկանց ազատությունների իրական արժեքը գործնականում կախված է նրանից, թե որքանով է հասարակությունը ճանաչում իր հանձնառությունը տրամադրել ենթակառուցվածքներ, որտեղ անձը կարող է մասնակցել և իր ընտրություններն առավելագույնս ի կատար ածել: Հենց այստեղ է կյանքի կոչվում այն փաստարկը, որ անձի ազատություններն իրենցից արժեք են ներկայացնում, երբ ամրակցված են իրավունք-պահանջներով, որոնք հասարակության մյուս անդամներին պարտավորեցնում են անձանց տրամադրել ռեսուրսներ, որոնք անհրաժեշտ են ընտրություն կատարելու համար²⁵: Սոցիալական շուկայական տնտեսության պայմաններում աշխատանքի ազատ ընտրությունը չի կարող լինել լոկ ազատություն, այն իրավունք է, որի իմաստը բացահայտելիս պետք է առաջնորդվել նաև աշխատանքի իրավունքի նորմատիվ բովանդակությամբ, (այսինքն՝ աշխատանք ունենալը, գործազրկությունից պաշտպանված լինելը), իսկ դրա իրականացման գործում կարևորել անհատին մրցակցելու կարողություններով օժտելը, աշխատանքային հարաբերություններում անհատի մասնակցությունը՝ կապված ոչ միայն աշխատելու կամ չաշխատելու ընտրություն կատարելու հետ, այլ նաև աշխատանքային պայմանները որոշելու, իր ունակությունները, գիտելիքներն ու հմտությունները զարգացնելու հարցում որոշումներ կայացնելու հետ:

Annotation. Historically, the Republic of Armenia replaced the constitutional right to work and the obligation to work with a right to free choice of employment. It was the right and the duty of everyone to work in the Soviet socialist system, which became to be a choice in post-Soviet Armenia. Perhaps, assessing the economic opportunities of an independent state, the right to work was not fixed as a subjective right of an individual. The novel idea of free choice of employment had its roots and was aimed to eliminating the subordination of individual freedom to the interests of society and the state, and to emphasize and value the freedom of an individual at work. This article examines the content of right to free choice of employment, its importance and about twenty-five years after the adoption of the Constitution in 1995 its development in the social market economy. The article analyzes the historical path of the right to work and the right to free choice of employment, presents the basic principles for social market economy and offers a reassessed content of the right to free choice of employment.

Аннотация. Исторически Республика Армения перешла от конституционного права на труд и обязанности трудиться к свободе выбора труда. Работа в советской социалистической системе была правом и обязанностью каждого. В постсоветской Армении она превратилась лишь в свободный выбор труда. Возможно, оценивая экономические возможности новоиспеченного независимого государства, право на труд не было закреплено как субъективное право человека, и в то же время учитывая значимость развития личности и ее независимость, в Конституции РА было закреплено право свободно выбирать труд. Введение идеи свободного выбора труда

²⁵ *Marshall J.*, Personal Freedom Through Human Rights Law?: Autonomy, Identity and Integrity Under the European Convention on Human Rights, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2009, p. 20.

имело свои предпосылки и было направлено на устранение подчинения свободы индивида интересам общества и государства, с целью подчеркнуть и оценить индивидуальную свободу в сфере труда. В данной статье рассматривается правовое содержание и значение права на свободный выбор труда, выявляется тенденция развития этого права через двадцать пять лет после принятия Конституции в 1995 году при социальной рыночной экономике, анализируется исторический путь права на труд и права на свободный выбор труда, представляются основные принципы социальной рыночной экономики и в свете этого предлагается переосмыслить содержание права на свободный выбор труда.

Բանալի բառեր - աշխատանքի իրավունք, աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք, սոցիալական շուկայական տնտեսություն:

Keywords: *right to work, right to free choice of employment, social market economy.*

Ключевые слова: *право на труд, право на свободный выбор работы, социальная рыночная экономика.*

Ի. Իսկանդարյան - Հայ-նուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի տեսության և սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, էլ. փոստ՝ izabella.academics@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 08.04.2020 թ., տրվել է գրախոսության 08.04.2020 թ., երաշխավորվել է իրավ. գիտ. թեկնածու Ջ. Հայրապետյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 22.05.2020 թ.: